

TANKÖNYVHASZNÁLAT

Kedves Tanuló!

Érdeemes tudatosítanod, hogy az irodalom tantárgy olyan ismeretrendszer közvetít, olyan készségeket és képességeket fejleszt, amelyeknek a többi tantárgy tanulására, illetve a személyiség fejlődésére nézve is meghatározó jelentősége van. A szövegértés és szövegalkotás hangsúlyos volta, a társas tanulási helyzetek lehetősége miatt a tantárgynak kitüntetett szerepe van a gondolkodási, nyelvi-kommunikációs és szociális kompetenciák¹ fejlesztésében. Az irodalomtanulás tartalmai: az olvasói tapasztalatokra és élményekre épülő műismeret, a művelődéstörténeti és irodalomtörténeti műveltség, az irodalomelmélet, valamint széles körű képesség- és készségkibontakoztatás.

Irodalomtankönyved a jelentést az olvasó és a mű párbeszédében alakul, változó és változatokban élő képződménynek tekinti. Ezért az olvasási folyamatokban rád, a befogadóra és tanulótársaidra, a befogadók közösségére összpontosít. Jól használható értelmezői-tanulási stratégiákat és írásmodelleket kínál, hatékonyan készít fel a közép- vagy emelt szintű érettségi vizsgára. Ennél is fontosabb azonban, hogy támogat az értő olvasóvá, alkotóképes íróvá, együttműködő, sikeres és felelős felnőtté válásban. Ahhoz azonban, hogy mindezt eléred, a te döntésedre, kitartó munkádra, elkötelezettségedre is szükség van.

A tankönyvi szövegek tanulási-művelődési folyamatban betöltött szerepének bemutatása

Ismeretközlő és értelmező szöveg

Változatos szövegegyüttes. Vannak köztük az előfel-tétel-tudást megeremtő korszakbevezetők és műveltségbővítő szövegek. Vannak irodalomtudósoktól, irodalomtörténészekről vett, a ráhangolódást vagy a reflektálást segítő idézetek, és vannak olvasmányokat értelmező, értelmezési lehetőségeket kínáló szövegek is. Ez utóbbiak nem megtanulásra, inkább az órai vagy otthoni értelmezést követő, visszatekintő reflektálásra vannak szánva. Ugyanakkor mintát adnak az irodalomról való szakszerű beszédre is.

Irodalmi művek szövegei, szövegrészletei. A Nemzeti alaptanterv (2007), a kerettantervi szabályozások (2004) és az érettségi vizsga kimeneti követelményei alapján válogatott szépirodalmi olvasmányok, illetve részleteik. Az olvasmányok meghatározóan az irodalom történeti korszakait (korstílusait, stílusirányzatait) követő rendbe illeszkednek. Fontos, de nem kizárólagos cél a mértékadó (kanonikus) művekről való olvasói tapasztalat szerzése, a világ- és önértésünk kereteit képező európai és a magyar irodalmi-kulturális hagyomány megismerése, megértése és elsajátítása.

Fogalmak, ábrák. Az irodalomelméleti, stilisztikai, retorikai, verstani fogalmak, táblázatok, szemléltető ábrák segítik tanulási-megértési folyamataidat. Nem megtanulásra, hanem tanulmányozásra, gondolkodásra, felhasználásra valók. Például a műfaji fogalmakat kódként működtetheted az értelmezéskor, még akkor is, ha tartalmuk történetileg változik. A jó olvasónak már olvasás előtt vannak előfeltevései a szövegről. Tudja, hogy egy adott műnemhez tartozó, adott műfajban megírt alkotás olvasásakor milyen szempontokra kell figyelnie. Vagyis a használatképes fogalomtudás az irodalomértés és az irodalomról való szakszerű beszéd fontos előfeltétele.

Kiegészítő szövegek. A főszövegekkel sokrétű párbeszédbe lépő szépirodalmi és nem irodalmi szövegek, valamint a hozzájuk kapcsolódó feladatok. Választási lehetőséget kínálnak, utakat nyitnak a kortárs művek felé, amivel oldják az időrendet. Összekapcsolják az idegen múltat az ismerős jelennel. A kiegészítő szövegek között szerepelnek ismeretbővítő, ismeretközlő és műértelmező szövegek. Lehetővé teszik az egyéni haladást, a differenciált tanulást és fejlesztést. Szolgálhatják a tanultak, olvasottak további kiterjesztését, újabb olvasmányok megismerését.

¹ A kompetencia nem a képesség rokon értelmű kifejezése (skill), hanem képesség (ability) összetett feladatok adott feltételek között történő sikeres megoldására. Magában foglalja az ismeretek előhívását és aktivizálását, a gondolkodási és gyakorlati képességeket, a szociális és magatartási összetevőket és beállítódásokat, az érzelmeket és az értékeket egyaránt. (OECD/DeSeCo, 2002)

A tanulás egyszerre egyéni és közösségi természetű. A feladatok elején álló piktogram a munkaformát jelöli. Javaslatot tesz arra, hogy az adott feladatcsoportot egyéni vagy pármunkával , együttműködő csoportban vagy frontális munkában dolgozzátok fel. A négy bábu csoportmunkát javasol. Ilyenkor a feladatok eloszthatók: a) a csoportok között; b) a csoporttagok között; c) szabad választás szerint; d) tanárod fejlesztési tervei alapján. De az is lehetséges, hogy minden csoport ugyanazokkal a feladatokkal dolgozik, sőt az is, hogy egyes kérdésekre az osztály együtt keresi a választ. A feladatokhoz gyakran kapcsolódik tanulási módszer vagy technika. Ezek segítenek az aktív, tevékeny tanulásban, támogatják a szövegek értelmezését, megértését, személyes környezetbe vonását. A tanulási módszerek és technikák leírását a 9.-es tankönyv melléklete, a Módszertani füzet tartalmazza. A csoportfolyamatokat természetesen közzététel követi, ehhez változatos eljárásokat kínál a módszertani füzet.

A feladatok a **ráhangelődés – jelentésteremtés – reflektálás** tanulási, tanulássegítési modell alapján szerveződnek. Ez a modell a megértés, a tanulás folyamat- és létrehozásjellegét hangsúlyozza. Ezért a feladatok támogatnak téged a megértésben, az öntevékeny, tudatos és értelmes, felelősségteljes tanulásban. Lehetővé teszik, hogy bővítsd és rendszerezd ismereteidet, fejleszd az életben szükséges, számos területen felhasználható képességeid és készségeid rendszerét.

A tanulási folyamat jó esetben nem fejeződik be az órán. Ahhoz, hogy tudásod a tartós memóriádba kerüljön, és könnyen aktivizálható legyen, az ismétlésre, a megértetteknek a megtanulására is figyelmet kell fordítanod.

A **ráhangelődés** a tanulási folyamat kezdeti szakasza. Célja az adott témáról, problémáról való előzetes, személyes tudás, vélekedés, elképzelés előhívása, aktiválása. Ezek a kérdések és feladatok abban segítenek téged, hogy elkezdj gondolkodni egy témáról, problémáról, a róla való tudásodról, a hozzá való saját viszonyulásodról.

A **jelentésteremtés** a tanulási folyamat második szakasza. Ebben a szakaszban találkozol új szövegekkel, információkkal. E szakasz kérdései és feladatai hidat képeznek előzetes tudásoddal, és a megértés érdekében a szöveggel, ismerethordozókkal való változatos tevékenységeket, gondolkodási-megértési utakat kínálnak fel.

A **reflektálás** a tanulási folyamat harmadik szakasza. Itt történik az újonnan tanultak megszilárdulása, gondolati kereteid megerősödése, módosulása, átalakulása, vagy új gondolati kereteid kialakulása. E szakaszhoz hozzátartozik a megértési-tanulási folyamataidra való visszatekintés, az értékelés-önértékelés is.

A piktogram alá azok a kulcsszavak, fogalmak kerülnek, amelyek a fejezet tartalmi vázát képezik. Hívó szóként is funkcionálnak, segítik előhívni, mozgósítani a fejezetben olvasottakat, megértetteket, megtanultakat. Megtanulásuk megalapozza további tanulmányaidat is. Ezért célszerű „elmenteni” őket a tartósmemória-fájlodba. Az álló betűs, csillaggal jelölt fogalmak szerepelnek a középszintű érettségi vizsga követelményei közt. A dőlt betűs és csillaggal jelölt fogalmak csak az emelt szintű érettségi vizsgakövetelmény részei.

A piktogram alatt olyan könyvek, filmek, zenei művek adatait találd, amelyek megismerését ajánljuk, ha bővebben érdekel a téma, ha szeretnéd tudásodat kiterjeszteni, mélyíteni, árnyalni.

„Mint mikor az főlészél Késmárkbul kiszakad”

A BAROKK

1. Készíts a füzetedbe tudom, tudni akarom, megtanulom táblázatot! Az első oszlopba gyűjtsd össze, mi mindent tudsz a barokk koráról! A másodikba tegyél fel kérdéseket, amelyekre szívesen keresnél választ!
2. Kezdjétek el olvasni az ismeretközlő bevezetőt, és dolgozzátok fel reciprokánítással! Cseréljétek bekezdésenként szerepet!
3. Végül tekintsétek át, mely kérdésekre kaptatok választ! A többről, ha fontosnak ítéletek, tájékozódjatok a világhálón!

Elnevezése

A barokk a reneszánszot követő művelődéstörténeti korszaknak és a benne uralkodó stílusiránynak az elnevezése. A kifejezés feltehetően az olasz barocco ('bonyolult, nyakatekert okoskodás') szóból származik. Eredetileg a reneszánsz és klasszicista ízléstől idegen, művészietlennek ítélt tendenciák gúnyos, elutasító megnevezésére szolgált. (A klasszicizmus a barokkal részben párhuzamosan futott, részben felváltotta azt.) Leértékelő, gúnyos tartalmát csak jóval később vesztette el. A reneszánsz és a klasszicizmus azért viszonyult elutasítóan a barokkhoz, mert mindkét korszak az antikvitás művészetében találta meg a számára követhető mintát. A barokkal ellentétben a természetes arányokat, a kifejezés mód egyszerűségét és világosságát tekintette művészi követelménynek.

Viszonya a reneszánszhoz és a középkorhoz

A reneszánsz és a klasszicizmus elmarasztaló, a különbségeket hangsúlyozó vélekedése ellenére a barokk nem tekinthető a reneszánsz megtagadásának. Sokkal inkább jellemzi a reneszánsz által újraértelmezett antikvitáseszemély továbbgondolása, másfajta célok szolgálatába állítása. A reneszánsz és a reformáció szellemiségét, emberközpontú értékrendszerét a barokk tapasztalaton túli (metafizikai) távlatba helyezte. Ennyiben tudatosan visszatért a középkor eszményéhez, a vallásos érzület megerősítéséhez és a túlvilág-központúságához. Ezt a szellemiséget azonban a művészetben érzéki hatáskeltéssel, a középkorban még nem használt dekoratív poétikai eljárásokkal kötötte össze.

Róma, Il Gesu. Jacopo Barozzi da Vignola tervei (1568) alapján épült az első barokk templom

Johann Sebastian Bach (1685–1750) BWV 1001-es számot viselő hegedűszóló-sonátájának kézírata

A barokkban rendkívül magas szintet ért el az általános zenei műveltség, az egyházi mellett egyre nagyobb tért hódított a világi zene. Hatása és gyakorlata a hétköznapi élet szinte minden területére kiterjedt.

■ Hogyan fejezi ki pusztán a kotta nyomtatási képe a barokk stílus törekvéseit?

Lorenzo Bernini (1598–1680): Szent Péter tér, Róma

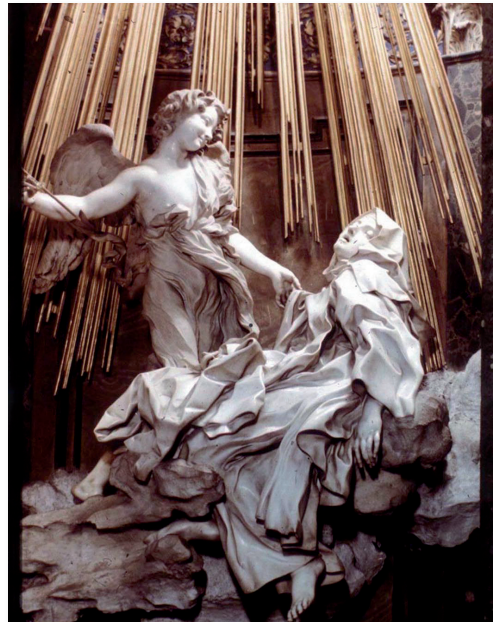
A barokk építészet fő feladatának a templomok, kolostorok, egyházi székhelyek építését tekintette. De uralkodói palotákat, főúri kastélyokat és parkokat, kőszínházakat, iskolákat, tereket is készített. Az egyenes vonalak megtörésére, mozgalmasságra törekedett, különös, szeszélyes díszítőelemeket használt.

Világképe

A barokk a világot állandó mozgásban lévő, mégis zárt, hierarchikus felépítésű rendszernek tekintette. Úgy vélte, a jelenségek és elemek szüntelen harca felett és mögött a tapasztalaton túli állandósága és nyugalma áll. Világképében az egész teremtett természetet, az embert is beleértve, az isteni lényeg felé törekvés hatja át. Azt vallja, hogy a teremtmény csak annyiban érdekes és jelentős, amennyiben Istennel áll összefüggésben. A teremtett világban a csodálmivalót keresi, az erkölcsi és a vallásos tanulságot. Világszemlélete fontos szerepet tulajdonít az antikvitásból eredeztethető őselemeknek (föld, víz, levegő, tűz). Ezeket egymással ellentétes tulajdonságaik révén állandó harcban álló erőkké tételezi, melyek más-más arányban vegyülnek a különböző teremtményekben. Mozgásuk, ellentétük azonban mindig kiegyenlítődik a végső, tapasztalaton túli harmóniában.

Ellenreformáció

A barokk elterjedése együtt járt a katolicizmus megújításával és újraerősödésével. E folyamat csak részben volt természetes indíttatású. Másik részben tudatosan irányított egyházi mozgalom volt a hitélet megerősítésére és az egyház tekintélyének visszaszerzésére. A tridenti zsinat (1545–1563) véglegessé tette a nyugati keresztény egyházak szakadását, és meghirdette a katolikus egyház reformját. Ezzel kezdetét vette az ellenreformáció. A reformációval szembeni térnyerésben meghatározó szerepre tett szert a Loyolai Szent Ignác (1491–1556) alapította jezsuita rend. A Jézus Társaságának tagjai korszerű és magas szintű képzettséggel rendelkeztek.

Lorenzo Bernini: Szent Teréz ekstázisa (1645–1652).

A barokk szobrászatot a különös fény-árnyék hatások, a szenvedélyesség és a mozgalmasság jellemzi. Gyakori a többféle szín és anyag használata. A kompozíció egyensúlyi helyzetét több nézőpont, a formák, részletek, motívumok ellentéte hozza létre. Bernini abban a pillanatban ábrázolja Avilai Szent Terézt, amikor szívét az isteni szeretet nyilvesszője hasítja át.

■ Gyűjtsd össze az érzéki hatáskeltés eszközeit!

Peter Paul Rubens: Medici Mária bevonulása Marseilles-be (1622–1625)

■ Elemezték a képalírás információinak felhasználásával Rubens festményét!

Ezért írja Szerb Antal irodalomtörténész, hogy a jezsuita „a humanista egyenes utóda”. Nevelési programjuk is a humanista hagyományokat vitte tovább, hatásuk az irodalomra is erőteljes volt. A szervezet hatékonyságát az is erősítette, hogy tagjai feltétlen engedelmességgel tartoztak előljáróiknak, és bárhová küldhették őket missziós tevékenységbe.

Világszínház. A barokk a színházművészet szempontjából is fontos művelődéstörténeti korszak. Erre az időszakra esik a maihoz hasonló fedett színházépületek kialakulása. Egyre elterjedtebbé válnak a díszletek és az előadáshoz szükséges technikai kellékek, népszerűvé válik a szabadtéri színjátszás. A kor a reneszánszhoz hasonlóan a világot olyan színpadnak tekintette, melyen az emberi élet lejátszódik. Ezt fejezi ki egy spanyol dráma nyomán elterjedt fogalom, a „theatrum mundi” (világszínház).

A Gödöllői Királyi Kastély barokk színházterme. A barokk korban alakult ki a doboz vagy kukucskalószínpad első változata, amely határozottan elkülönítette a színpadot és a nézőteret. Így a nézők változatlan szemszögből élvezhették az előadást, és lehettek részesei egy tökéletes illúzióknak, amit összevethettek saját világukkal.

■ Hogyan fejezi ki ezt a sajátosságot a két elnevezés?

A barokk stílus Itáliából indult el. Teljesebb körű változata főként a katolikus feudális monarchiák központjaiban virágzott (Itália, Spanyolország, dél-német területek, Habsburg Birodalom, Dél-Amerika). Korlátozottabb és feltételesebb változata alakult ki a protestáns területeken (észak-német régió, Németalföld, Anglia). A vallásosság hangsúlyozása ugyanis a reformáció szellemiségének is megfelelt. Ugyanakkor e felekezetek egyszerűsége törekvése egyben vissza is fogta a barokk dekorativitását. Franciaországban és Magyarországon, így Erdélyben is, egyetlen területen is jellegzetes keveredés figyelhető meg az egymás mellett élő irányzatokban. A barokk a XVI. század végétől a XVIII. század közepéig volt meghatározó Európában. Több helyen, például Magyarországon, érvényessége a XVIII. század végéig elhúzódott. Nem vált ugyanakkor kizárólagos érvényűvé. Korai szakaszában együtt érvényesült a kései reneszánszsal és a manierizmussal. Később a rokokóval, a klasszicizmussal és a szentimentalizmussal. Az érzéki, tapasztalaton túli megragadására irányuló barokk esztétika nem törekedett eredeti, egyénien új létrehozására. Antik és középkori klasszikus minták, illetve témák alapján akarta a már ismertet újszerűen kifejezni. Arisztotelész és Horatius elvei nyomán a művészet céljának a tanítás és gyönyörködtetés egységét tartotta. Ezen belül a gyönyörködtetést helyezte előtérbe. A gyönyörködtető funkció túlhajtását szokás esztétikai hedonizmusnak (mértéktelenség) nevezni. Ez a sajátossága például a formakultuszban és a kifejezőmód különlegességében, bonyolultságában ragadható meg. A barokk irodalom kedveli a hatáskeltést, a monumentalitást, a túlzást. Nagyságkultusza az egyetemes világrend megragadásának igényéből fakad. Jellemzője továbbá a képszerű, szimbolikus-allegorikus kifejezőmód, a mulandóban és örökkévalóban megragadható ellentézés. Megjeleníti a hősiességet és a pompát, de a testiességet, az érzékiséget, a játékoságot is. A barokk művek szerkezete gyakran laza, széteső, kihagyásos.

Rokokó. A barokk dekorativitásra, érzéki hatáskeltésre törekvő stílus eszközei tovább éltek a XVIII. században jelentkező rokokó irányzatában. A rokokóból azonban már hiányzott a barokk gondolkodásmód tapasztalaton túli (metafizikai) irányultsága. Nem törekedett egyetemes világértelmezésre, az egyéni boldogság, az erotika és a játék került érdeklődésének középpontjába. Kedvelte a szellemességet, a bájt, a könnyedséget és a kecsességet. Megtartotta a formai virtuozitást, de a monumentalitás helyett a kicsinyítésre, az apró részletek kidolgozására, az intimitásra helyezte a hangsúlyt.

A barokk Magyarországon

A romlás százada

A XVII. század költői, politikusai és prédikátorai gyakran „a magyar romlás századaként” nevezik meg a korszakot. Alaptapasztalatuk a félelemérzet, hogy a magyarság felőrlik a Habsburg és török hatalom között. Érzékelik a vallási ellentétek kieleződését, valamint a nyugati polgárosodási folyamatoktól való lemaradást is. Ezzel párhuzamosan azonban mindvégig él a hit abban, hogy a három részre szakadt ország egyesíthető, a török kiűzhető, a magyar művelődés európai szintre emelhető. S bár a Török Birodalom érzékelhetően megrendült, mégis a század végéig elhúzódott a török Magyarországról való kiűzése. Az egyesült keresztény Európa seregeivel megvívott felszabadító háború után a Habsburgok rendezkedtek be az országban. Központosító törekvéseikkel szemben a XVIII. század elején II. Rákóczi Ferenc tett sikertelen kísérletet egy független, korszerű magyar állam megteremtésére.

A kor műveltsége

Magyarországon az érett barokk műveltségeszmény elsőként az építészetben jelentkezett. Katolikus templomok, főúri paloták, kastélyok épültek barokk stílusban. A barokk kultúra főúri udvarokhoz kötődött. Kezdték kialakulni az első művészeti gyűjtemények, fellendült a társasági élet. A főúri kastélyok bálók, vadászatok, színi és zenei előadások színtereivé is váltak. Ugyanakkor a protestantizmussal összekapcsolódó szellemi mozgalmak éltek tovább Erdélyben és Kelet-Magyarországon, például Sárospatakon. Protestáns diákok ezerszámra keresték fel Hollandia, Anglia és a protestáns német területek egyetemét. 1670-től az ellenreformáció egyre erőteljesebb támadása a protestáns iskolákra is hatást gyakorolt. Erdély Habsburg fennhatóság alá kerülése pedig a XVIII. századtól gátat szabott az önálló erdélyi művelődésnek.

Irodalom

A magyar barokk irodalma nagyobb részben vallásos tárgyú, hitéleti, hitvitázó irodalom. Különböző nyelvjárásokban szólal meg, de már érzékelhető nemzeti irodalmi nyelvünk formálódása. A vallásos érzület elmélyü-

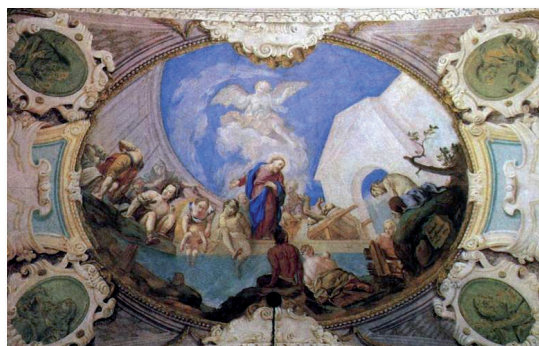

Esterházy-kastély, Kismarton

A Nádasy-vár díszterme, Sárospatak

■ Magyarország műemlékeinek jelentős része a barokk korból való. Mi ennek az oka?

Dorffmaister István: *Krisztus betegeket gyógyít* (Szent Ferenc-fürdőkápolna, Balf, 1779)

léséből, a befelé forduló lelkiségből és az önelemzés igényéből fakadóan a prózaműfajok közül az ágostoni hagyományokat követő vallomásirodalom válik jelentőssé. Erdélyben különösen az önéletírás virágzik. A barokk líra kevésbé hozott létre maradandó alkotásokat, és a dráma is az alkalmi színjáték színvonalán maradt. A barokk legfontosabb irodalmi műfaja az eposz, amely a keresztény lovag hőseszményét állítja követendő példának az olvasók elé.

A barokk egyházi próza. A reformáció és az ellenreformáció hatására egész Európában megnőtt a részben szóbeli, részben írott formában élő hitszónoklat jelentősége. A jezsuiták különös gondot fordítottak a társadalmi kommunikáció különböző formáira. Szónoki igényességgel megalkotott prédikációik a hasznosság és az esztétikai értékesség igényének is megfeleltek. Szándékuk az erkölcsi tanítás, a vallásos lelkület megerősítése volt. A jezsuita szónokok hármas követelménynek feleltek meg. Ezek a térítés (movere), a tanítás (docere) és a gyönyörködtetés (delectare).

Zrínyi Miklós költő: *Az Adriai tengernek Syrenaia* (1651)

Pázmány Péter prédikációiból – részletek

A házban levegő ég sűrűn teli sok apró porocskákkal, de ezeket különben nem látjuk, hanem a mely lyukon beszolgál a verőfény sugára. Télben a hó, mind ganéjt¹ s mind tiszta földet befed; de mihelyt a verőfény elolvasztja a havat, mind rútsága s mind szépsége kitetszik annak, a mi befedetett volt: úgy az ítéletkor kinyilatkoztatja Krisztus, a mit most nem látunk. Nincs oly rejtett titok, mely akkor ki ne tudódjék: mert kinek-kinek vádolója a maga saját vétke lészen (...)

Óh tűz! Oh örökké való tűz; mely rettenetes a te emlékezeted! A szent doctorok² mondják, hogy a mi tűzünk olyan a pokol tüzehez, mint az írott tűz a valóságoshoz: mindazáltal, ha ki a mi tűzünkben esztendőt élne, vagy bár csak egy napot, mely szörnyű kín volna! Ki maradhat tehát közületek az örök égésben? Keresztyének, mikor erről a tűzről gondolkodom, nem csudálom, hogy a régi szentek barlangokban rekeszkedtek, holtok napjáig kemény penitenciát³ tartottak, vízzel, kenyérral éltenek. Sőt azt csudálom, hogy mindnyájan ezt nem cselekedjük: mert nincs e földön oly kín és oly gyötrelme, melyet teljes életünkben viselnünk nem kellene, az örök tűznek eltávoztatásáért⁴. Egyik újjoddal nyúlj a tűzhöz egy kevésbé, lásd mint tűrheted: hát az ördög társaságában, sőt rettenetes hóhérságában, mint maradsz az örök tűzben.

(Az Utolsó ítéletnek rettenetességéről)

Meghallád ember, te ki vagy, mi voltál, mi vagy, mivé lesz, megtanulád, hogy semmiből és sárból lettél; ganéj fészkekben fogantattál; sok rútságokkal és nyavalyákkal környékeztetted; sok vétkekkel mocskoltattál; végre is tested ganéj, és férgek eledele lészen, és ki tudja, talán lelked pokol tüzeinek üszöge lészen? Valjon ezek, felfuvalkodott kevélységre izgatnak-e? Valjon illik-e, hogy bíborba, bársonyba takartassék a ganéj? Hogy arannyal és drágakövekkel fényesítettessék a sár? Hogy válogatott étkekkel hízlaltassék a férgek eledele? Hogy tisztékben és böcsülletekben telhetetlenkedjék a bűnök gyalázatjával büzhödött genyedtség? Ki ne nevesse, ha a ganéj első helyeken vetekedik? Mi közü a sárnak a cifrához? A rút férgeknek a nagy böcsülthez? Ha föld vagy, láb alá való vagy: magasb helyt nem érdemlesz a földnél. Vajha igazán ismérnök magunkat! Vajha meggondolnók, mik voltunk? Mik vagyunk? Mivé leszünk? Elfelejtünk bezzeg a kevélységet, és azt kívánnók, hogy ezt a sárt megtapodják: ezt a bűnök gyalázatjával rútítottatott férget semmire böcsüljék. Mert noha

¹ ürülék

² tudós egyházatyák

³ bűnhődés, bűnbánat

⁴ a pokolra jutás elkerüléséért

külső cselekedetben kiki tartozik magát úgy viselni, mint hivatalja és méltósága kívánja: de e mellett arra köteles, hogy maga alacsonyágát ismerje; magát minden böcsületre méltatlannak ítélje; maga erőtlenségét, maga sok vétkét szeme előtt hordozza, és mindenkben magát megalázza⁵. Szent Isten, nyisd meg lelki szemeinket, hogy ismerjük magunkat.

(Mely üdvösséges a magunkismérése)

Plutarchus⁶ igen szükségesnek mondja, hogy az asszony olyan legyen, mint a tükör. Mindenben úgy alkalmaztassa magát férjéhez, hogy ha víg az ura, víg legyen; ha szomorú, ő se vigadjon. Olyan ne legyen, úgymond Plutarchus, az asszony, mint a hold, mely akkor teljes, fényes, mikor legmesszebb a naptúl; akkor setét, mikor a nap mellett vagyon. (...) Az asszonynépek közönségesen szósok⁷ és zúgolódók. Majd alig vagyon pedig, a mivel inkább idegenkedjék férjek kedve, mint a kemény szókkal, gyakor panaszkodással és pántolódásokkal⁸. Azért mondja Salamon⁹, hogy oly kedves a morgó asszonnyal lakni, mint a csepegő házban lenni; sőt jobb embernek pusztában, hogysen veszekedő asszonnyal lakni. És a mi nagyobb: kedvesb oroszlánnyal és sárkánnyal lakni, hogysen morgó asszonnyal. (...)

Ha igaz, hogy apja, anyja helyében vagyon az asszonynak ura: tehát engedelmességgel tartozik férjének. Ha helyes a Sz. Pál mondása, hogy a férfi feje az asszonynak: következik, hogy a mely asszony azt akarja, hogy ő fenn járjon és az ura engedjen, oly bolondul cselekszik, mint ha fővel alá s lábbal fel akarna járni. És miképen minden okos embertől bolond és gyalázatos nevet visel az asszony, mely urának parancsol: úgy az urának sincs nagyobb ellensége, mint rajta uralkodó felesége; mert minden böcsüllettől megfosztja ezzel urát; mivel, egész világ ítéleti szerént, rósz ember, a ki az Isten rendelését, a természet törvényét visszafordítván, nyakára hagyja ülni feleségét és annak engedi a parancsolást. Még az oktalan állatokban is a természet hozza, hogy a nőstények kisebbek, erőtlenebbek, gyengébbek, fegyvertelenek: mivel a szarvasok között a gímnek szarva nincsen, az erdei között sincs agyara az emének. Ezzel akarta ismertetni a természet, hogy gondviselője, oltalma, vezérlője a hím a nősténynek. (...)

Noha azért a férfinak eszében kell tartani, hogy Isten az asszonyt nem lábából, hanem oldala csontjából teremtette; és nem kell lába alá tapodni, mint szolgálóját, hanem mint társát böcsülleni: azt is meg kell gondolni, hogy az asszonynak teremtése böcsültebb volt; mert nem köz sárból¹⁰ és paradicsom kívül, mint Ádám, hanem a férfi csontjából, húsból és paradicsomban formáltatott. Annakokáért, a Sz. Péter mondása szerént, tisztelni és oltalmazni kell, mint gyengébb és gyarlóbb edényt; nem kell a férfinak vadon viselni magát hozzá.

(Házasságban élő asszonyok tanúsága)

Nincs oly nagy tűz, hogy magától el ne aludjék, ha fát nem raksz reá. Nincs oly erős ember, hogy meg ne szakaszkodjék, ha minden nap ennie nem adsz. A nyilat ha fellövöd, mihent feljebb nem megyen, ottan alá fordul: és sebesebb alájötte, hogysen felmente. Mihent a kézjűről leveted az ideget, ottan hátra görbül. Mihent a meleg vizet kiteszed a tűz mellől, mindjárt hívesedni kezd, és aprónként meghidegedik. Mihent a szép virágos kertet, vagy kövér szántóföldet elhagyod és nem szántod, kapárod: annyival bujábban poszsdulnak¹¹ benne a haszontalan bojtortjánok és utálatos gyomok, menél kövérebb a föld. A ki szépíró volt, a ki deákul¹² ékesen szólott, a ki valamely kézi munkának mesterségét fő módon tudta: kitanul mindezekből, ha naponként nem gyakorolja. E szerént vagyon dolgunk a tekéletes életben: gyakorlás nélkül ízetlenek a jó erkölcsök; és aprónként a gonosz szokások fakadozási elnyomják és fojtják, a mi jó bennünk vagyon. A világi és lelki kincsek megtartása között nagy különbség vagyon. A ki nem öregbíti pénzét: azzal el nem hajigálja, és el nem veszti, noha hivalkodva ládjában tartja; de a lelki jószágot, azzal, hogy nem neveljük és öregbítjük, kisebbitjük, fogyatjuk és végre mindentől elvesztjük.

(A lelki jószágokban mindenkor nevedetni kell embernek)

1. Hol találkoztatok eddigi tanulmányaitok során a prédikáció műfajával? Milyen előzményekre támaszkodhatott a barokk szónoki beszéd? Elevenítsétek fel pókhálóábrával, mit tudtok a témáról!
2. Osszátok el a prédikációrészleteket, és értelmeztétek őket kettéosztott naplóval! Beszéljétek meg észrevételeiteket az utolsó szó joga technikájával!

⁵ alávesse

⁶ Erkölcstörténelmi és nevelésügyi munkáiról is híres görög író, történetíró (I. sz. közepe–120 körül).

⁷ beszédesebb

⁸ kötözködésekkel

⁹ Bölcsességéről híres király az ókori Izraelben, bibliai könyv szerzőjeként is számon tartják.

¹⁰ közönséges sárból

¹¹ teremnek, növekednek

¹² latinul

3. Példázzatok a részletekből, hogyan jelenik meg Pázmány prédikációjában a téritésnek, a tanításnak és a gyönyörködtetésnek a szándéka!
4. Gyűjtsétek ki a részletekből, hogy milyen tekintélyekre hivatkozik a prédikátor! Hogyan kapcsolhatók e tekintélyek (személyek, íráások, szemléletek) a barokk világ- és emberképéhez, gondolkodásmódjához?
5. Készítsetek posztert! Keressetek példát a szövegben hatásos mondatszerkesztésre, érzelmi meggyőzésre, párhuzamokra, ellentétekre, költői képhasználatra!
6. Készítsetek posztert! Vizsgáljátok meg a részletek kommunikációs helyzeteihez tartozó nyelvi formákat, jellemzőket!
7. Készítsetek posztert! Gyűjtsétek példát a szövegből különböző kommunikációs szándékokra és beszédfajtákra!
8. Irodalmi műfajnak tekinthető-e a hitszónoklat? Gyűjtsétek érveket T-táblázatban mellette és ellene! Szerintetek miért és hogyan változott Pázmány kora óta a műfaj irodalmi voltának megítélése?
9. Pázmány prédikációrészletei alapján készíts jegyzeteket arról, hogy a szónoki beszédnek melyek a ma is hatásos nyelvi eszközei! (Például a kommunikációs helyzetet, a felépítést, az érvelést, a stíluszeszközöket vizsgálhatod.)
10. Szerzett ismereteidet felhasználva tervezz és írd meg egy szónoki beszédet tetszőleges témában!
11. Adjatok elő néhány megírt szónoklatot! Beszéljétek meg, hogy az élőszo és a testbeszéd mi mindennel fokozhatja a hatást!

Pázmány Péter (1570–1637) művészetét a XVII. századi magyar próza legnagyobb értékei közt tartjuk számon. Prédikációi erősen kötődtek a humanista hagyományokhoz is. Felekezeti megkülönböztetés nélkül az egész magyarországi társadalomhoz szóltak. Fordítóként is tudatosan törekedett a magyar nyelv természetes kifejezésmódjának megőrzésére. Életműve hozzájárult egy árnyaltabb, gazdagabb magyar prózanyelv megeremtéséhez. Prózája későbbi századokban is folytatható hagyománynak bizonyult. Pázmány irodalmi és nyelvi szempontból is legjelentősebb műve az 1636-ban kiadott gyűjteménye, a *Prédikációk*. A gyűjtemény száz prédikációt tartalmaz, és Pázmány több mint három évtizedes prédikációs gyakorlatát foglalja össze. A prédikációk logikus, áttekinthető szerkezetben íródtak. Legfőbb forrásuk, szemléleti, nyelvi alapjuk a *Biblia*. Retorikus felépítésükben fontos szerepe van a barokk körmondatoknak, az érzékletes képeknek, a párhuzam és az ellentét gondolatalakzatainak. Stílushatásukat az élőbeszédre jellemző könnyedség is fokozza. Gyakori például, hogy a szövegbe közmondásokat is beépít a szerző. A szövegek alkalmazkodnak a hívek értelmi képességeihez, lényegük az erények és a bűnök kifejtése. A példák és hivatkozások célja a hívők gyakorlati életvitelének befolyásolása: az akarat hajlítása, az értelem formálása. A prédikációk tekintettel vannak a magyarországi társadalmi és felekezeti helyzetre. Tudatosan kerülnek a felekezeti vitát. Minden hívőhöz szólnak: egyszerű és művelt közönséghez, katolikus és más felekezethez egyaránt. Jellemző a beszédfajták változatossága is: érvelő, dicsőítő, intő vagy dorgáló részleteket egyaránt találunk. Mindennek fontos szerepe van a befogadókkal kialakítandó szorosabb kommunikációs kapcsolat létrehozásában.

A retorika (görög: eiro; latin: oro 'beszélni, szólni') az ékes-szólás tudománya. A szónoki mesterség a görög kultúrában alakult ki. Szabályait Arisztotelész rögzítette *Rétorika* című könyvében. Arisztotelész a retorikát önálló tudománynak tekint. Művében meghatározza a fogalmat, kitér a szónoki beszéd fajtáira, szerepére és szerkezetére, valamint a szónokok jellemére és előadásmódjára. A szónoklattan szerepe és súlya több évezredes története során általában olyan korokban nőtt meg, amelyekben a társadalom szélesebb rétegeit érintő eszmék álltak egymással szemben. Ilyenkor a vita szükségszerűen növelte meg a szónoki tudás és teljesítmény iránti tiszteletet. Az érvelni tudás korunkban is az érdekérvényesítés fontos eszköze.

A barokk eposz – Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem

Zrínyi Miklós jelentősége

A magyar barokk irodalmának legjelentősebb alkotója Zrínyi Miklós. Magát sokkal inkább hadvezérnek és politikusnak tartotta, mint költőnek. A *Szigeti veszedelem* előszava szerint mestersége „nem az poesis, hanem nagyobb, s jobb országunk szolgálatjára annál”. Az *Adriai tengernek Syrenaia* című kötetének zárszavában is kiemeli, hogy hírnevét nem csupán íróként szerezte. Életművét katonai tettei hitelesítik. A kötet dedikációja szintén azt sugallja, hogy költői tevékenységét annak az életcélnek rendelte alá, hogy a törököt sikerüljön kiűzni Magyarországról. Ehhez a célhoz kívánta a magyar nemességet felrázni, mozgósítani. Zrínyi Miklóst a magyar irodalomtörténeti hagyomány elsősorban a barokk legjellegzetesebb műfaja, az eposz hazai meghonosítójaként tartja számon. Egyik legfontosabb irodalomtörténeti érdemének tartja, hogy hősköltelemével a korabeli európai irodalom törekvéseivel harmonizáló művet alkotott. Ezzel a magyar epikát a korszak irodalmi élvonalába emelte.

A Zrínyiek vára Csáktornyán

„A *Szigeti veszedelem* e korszak egyik legjelentősebb műve, a barokk világkép jellegzetesen közép-európai térségben való megvalósulása. Itt élő közelségben, szinte tapintható valóságban volt jelen a bűn inkarnációja [megtestesülése], melyet a keresztények elleni büntetésül használtak fel a haragvó égi hatalmak. A török nem mitológia, mégha Zrínyi mitologikus távlatokat teremt is köréje. Barokk köntösben voltaképp népek megmaradásának, túlélésének esélyét latolgatja a költő, megteremtve művével az európai irodalom egyik utolsó hősi eposzát, olyan kérdésekre keresve a választ, amelyek újra meg újra megfogalmazódnak a kis népek irodalmában.”

(Rónay László, irodalomtörténész)

Zrínyi Miklós (1620–1664) a horvátországi Ozaly várában vagy Csáktornyán született, dalmát eredetű nemesi családból. Testvére Zrínyi Péter, a *Szigeti veszedelem* horvát fordítója. (Zrínyi Pétert 1671-ben több társával együtt kivégezték, mert részt vett egy Habsburg-ellenes összeesküvésben. Az ő leánya, Zrínyi Ilona II. Rákóczi Ferenc édesanyja volt.)

A család a török balkáni megjelenése óta harcolt birtokai védelmében.

Zrínyi nevelését apja korai halálát követően a király által kinevezett gyámi tanács felügyelte, irányította Habsburg-hű, katolikus szellemben. Ebben Pázmány Péternek is jelentős szerepe volt.

A grazi jezsuitáknál, majd a bécsi és a nagyszombati egyetemen tanult, ezt követően hosszabb tanulmányutat tett Itáliában.

1637-től Csáktornyán élt, szünet nélkül indított kisebb-nagyobb támadásokat a török ellen.

Habsburg nyomásra részt vett a harmincéves háborúban és az I. Rákóczi György elleni hadjáratban.

1646-ban feleségül vette Draskovich Mária Eusébiát, majd 1652-ben, felesége halálát követően újrَاهázasodott.

1647-ben kinevezték horvát bánná, a Délvidék megerősítésével foglalkozott, hadtudományi tanulmányokat folytatott.

Az 1650-es évektől határozottan eltávolodott a Habsburgok politikájától, a török kiűzése érdekében tevékenykedett.

1655-ben, hogy céljait elérje, nádorrá akarta választatni magát, de Bécs ezt megakadályozta.

1663-ban a török Bécs elleni támadásakor a magyarországi hadak fővezérévé nevezték ki, majd mikor a veszély elhárult, leváltották.

1664-ben Csáktornya mellett egy vadászaton szerencsétlen baleset érte, egy vadkan halálosan megsebesítette.

„Megtörtént esemény és fikció elbeszélése között mind etikai téren, mind műfaji rangsorolásban különbség tétetik; ezenfelül a megtörtént esemény elbeszélésének módját illetően szintén erős rangbéli különbség van a történetírás és a törtéiás énekmondás közt. (...) Zrínyi messzemenően él eposzában azokkal az eszközökkel, amelyek egyaránt jelen vannak a magyar irodalmi szokvány szerinti »törtéiában«, azaz a törtéiás énekben, valamint a történelmi tárgyú, költészetelméletileg rögzített sajtáságokkal rendelkező hőskölteményben. Ezek a sajtáságok a cselekmény linearitása [folyamatossága], az egyes események realisztikus, szinte dokumentáris megjelenítése, az isteni szándéknak és akaratnak történelmi, illetve epikai mozzatörővé avatása, az intő és moralizáló első személyű megszólalások, bizonyos, a keresztény táborban megengedhetetlen szenvedélyeknek és vétkeknek (istentelenség, hitszegés) az ellentáborba való utalása.”

(Király Erzsébet, irodalomtörténész)

1. Milyen sajátos térségi helyzet és kérdéskör hitelesíti Rónay László szerint Zrínyi eposzát?
2. Ötletbörzével gyűjtsétek össze, milyen magyar és milyen európai hagyományra támaszkod(hat)ott Zrínyi hősi eposza megírásakor!
3. Hogyan jelenik meg történetiség és fikció kettőssége Király Erzsébet értelmezése szerint Zrínyi eposzában?

A Zrínyi-életmű önértelmezése

Előszó

Dedicálom¹ ezt az munkámat

*magyar nemességnek,
adja Isten, hogy véreimet
utolsó csöppig hasznossan
néki dedicálhassam*

AZ OLVASÓNAK

Homerus 100 esztendővel az trojai veszedelem után írta historiáját; énnékem is 100 esztendővel az után történt írnom Szigeti veszedelmet. Virgilius 10 esztendeig írta Aeneidost; énnékem pedig egy esztendőben, sőt egy télben történt véghez vinnem munkámat. Eggyikhez is nem hasomlitom pennámat; de aval ő előttök kérkedhetem, hogy az én professiom avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál: az kit irtam, mulatságért irtam, semmi jutalmot nem várok érette. Önekik más gondjok nem volt, nékem ez legutolsó volt. Irtam, az mint tudtam, noha némely helyen jobban is tudtam volna, ha több munkámat nem szántam volna vesztegetni. Vagyon fogyatkozás verseimben, de vagyon mind az holdban, mind az napban, kit mi eclipsisnek hívunk. Ha azt mondják: *saepe et magnus dormitat Homerus*,² bizony szégyen nélkül szemlélhetem csorbáimat, igazsággal mondom, hogy soha meg nem corrigáltam³ munkámat, mert üdöm nem volt hozzá, hanem első szülése elmémnek. És ha ugyan corrigálnám is, ugy sem volna *in perfectione, quia nihil perfectum sub Sole, nam nec chorda sonum dat, quem vult manus et mens*.⁴ Fabulákkal kevertem az historiát; de ugy tanultam mind Homerustul, mind Virgiliustul, az ki azokat olvasta, megismerheti eggyiket a másiktul. Török, horvát, deák szókat kevertem verseimben, mert szebbnek is gondoltam ugy, osztán szegény az magyar nyelv: az ki historiát ír, elhiszi szómat.

¹ ajánlom

² Olykor a jó Homérosz is szundikál (vagyis hibázik). (latin)

³ javítottam

⁴ Tökéletességben, mivel semmi sem tökéletes a Nap alatt, ugyanis nem a húr adja a hangot, amit a kéz és a lélek (ész, szellem) akar. (latin)

Zrini Miklós kezének tulajdonítottam szultán Szulimán halálát: horvát és olasz cronikábul tanultam, az törökök magok is így beszélnek és vallják. Hogy Istvánfi⁵ és Sambucus⁶ másképpen írja, oka az, hogy nem úgy nézték az agános való dolgoknak keresését, mint az országos dolgoknak historia-folyását. Akarmint volt, ott veszett Szulimán császár, az bizonyos. Irtam szerelemről is, de csendessen; nem tagadhatom, hogy olykor az is nem bántott; osztán nem egyenetlen az szerelem vitézséggel, abbul az versből tanultam:

*In galea Martis nidum fecere columbae,
Apparet Marti quam sit amica Venus.*⁷

Isten velünk.

Groff Zrini Miklós

Peroratio¹

Véghöz vittem immár nagyhirű munkámat,
Melyet irigy üdő, sem tűz el nem bonthat,
Sem az ég haragja, sem vas el nem ronthat,
Sem az nagy ellenség, irigység nem árthat.

És mikor az a nap eljün, melly testemen
Csak uralkodhatik, fogyjon el éltemen
Hatalma: magamnak ugyan nagyobb részem
Hordoztatik széllle az magas egeken.

S honnan Scitiából kijött magyar vitéz,
Merre vitézségét látta világ nagy rész,
Azokrul helyekről minden szem reám néz,
Hírrel, böcsülettel, valamig világ lesz.

De hiremet nemcsak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvivó szablyámmal:
Míg élek, harcolok az ottoman² hóddal,
Vigan burittatom hazám hamujával.

4. Kinek ajánlja művét Zrínyi az eposz előszavában? Vajon miért, milyen szerzői szándék vezérli?
 5. Az ajánlás alapján melyik társadalmi réteget tekinti Zrínyi nemzetalkotó tényezőnek? Mi lehet ennek az oka?
 6. Csoportosítsátok az eposz előszava alapján saját szempontok szerint a *Szigeti veszedelem*nek a szerző által megnevezett forrásait, mintáit!
 7. Hasonlítsátok össze szemponttáblázzal az eposz előszavának és a kötet zárszavának erkölcsi értékrendjét, illetve az értékek rangsorát! Megalapításaitokat rövid idézetekkel is bizonyítsátok!
 8. Vizsgáljátok meg, hogyan jelenik meg a kötet zárszavában a barokk kettős világgépe, metafizikai távlatossága!
 9. A *Szigeti veszedelem* *Az Adriai tengernek Syrenaia* című kötetben jelent meg. Tanulmányozzátok a kötet borítóját (12. oldal), és értelmezzétek az alábbiak szerint!
 - a) Mi minden olvasható el a metszeten megjelenített allegória nyomán Zrínyi hitvallásáról, szereptudatáról?
 - b) Fejtsétek meg a kép segítségével, mit jelent a *syrenaia* kifejezés szó szerinti és átvitt értelemben!
 - c) Fejtsétek meg azt is, mit jelenthet a kötet teljes címe!
 - d) Fejtsétek be többféleképpen a Sors bona nihil aliud (Csak jószerencse, semmi más) jelmondatot!
 - e) Vessétek össze a metszetről elolvasott információkat az Olvasónak és a Peroratio szövegével!
10. Írjátok meg csoportotok és osztályotok vállalható jelmondatát! Tegyétek ki osztálytermetekben!

⁵ Istvánffy Miklós (1538–1615) a latin humanista történetírás betetőzője, Bonfini nemzeti történetének folytatója.

⁶ Zsámboki János (1531–1584) európai hírű humanista latin neve, Sziget ostromáról írt műve Zrínyi forrásainak egyike.

⁷ „Mars sisakjában fészket raktak a galambok, / kitűnik ebből, mennyire szereti Marsot Venus.” Idézet Petronius Arbiter (i. sz. I. század) római író művéből.

¹ zárszó

² oszmán-török

Segélykérés és eposzi téma

1. Gyűjtsd össze fürtábrával, mit tanultál eddig az eposzról, műfaji jellemzőiről és az eposzi kellékekről!
2. Keressetek érveket arra, hogy a hőseposz korszerű lehetett a barokk korában! (A barokk törekvéseire, világ- és emberképére, gondolkodásmódjára, valamint a sajátos magyar történelmi helyzetre is gondolhattok!)
3. Listázzátok, milyen történelmi ismereteitek vannak Szigetvár ostromáról! Vajon lehet-e eposzi téma Szigetvár eleste? Lehet-e eposzi hős a várvédő Zrínyi Miklós és serege? Érveiteket és ellenérveiteket rögzítsétek T-táblázatban!

Első ének – részletek

1. Én, az ki azelőtt ifju elmével
Játszottam szerelemnek édes versével,
Küszködtem Viola ¹ kegyetlenségével:
Mastan immár Mársnak hangasabb versével ²	7. Az nagy mindenható az földre tekinté,
Egy szem fordulásból világot megnézé,
De leginkább magyarokat eszben vette,
Nem járnak az úton, kit Fia rendelte.
2. Fegyvert s vitézt éneklek, török hatalmát
Ki meg merete várni, Szulimán haragját,
Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját,
Az kinek Europa rettegte szablyáját.	8. Látá az magyarnak állhatatlanságát,
Megvetvén az Istent hogy imádna bálvánt;
Csak az, eresztené szájára az zablát, ⁶
Csak az, engedné meg, tölthetné meg torkát;
3. Musa ³ ! te, ki nem rothandó zöld laurusbul ⁴
Viseled koszorudat, sem gyöngö ágbul,
Hanem fényes mennyei szent csillagokbul,
Van kötve koronád holdbol és szép napbul;	9. Hogy ű szent nevének nincsen tiszteleti,
Ártatlan Fia vérenek böcsületi,
Jóságos cselekedetnek nincs keleti,
Sem öreg embernek nincsen tiszteleti;
4. Te, ki szűz Anya vagy, és szülted Uradat,
Az ki örökkén volt, s imádod fiadat
Ugy, mint Istenedet és nagy monárchádat ⁵ :
Szentséges királyné! hívom irgalmadat.	10. De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
Fertelmes fajtalanág és rágalmazás,
Lopás, ember-ölés és örök tobzódás.
5. Adj pennámnak erőt, ugy irhassak mint volt,
Arrol, ki fiad szent nevéjért bátran holt
Megvetvén világot, kibén sok java volt,
Kiért él szent lelke, ha teste meg is holt.	11. Megindúlt ezekért méltán ű haragja,
Azért Mihály archangyalt magához hívá,
És kemény haragjában így parancsolá,
Ű szentsége előtt archangyal áll vala:
6. Engedd meg, hogy neve, mely mast is köztünk él,
Bűvüljön jó hire, valahól nap jár-kél,
Lássák pogány ebek: az ki Istentől fél,
Soha meg nem halhat, hanem örökkén él.	12. „Nézd ama kemény nyaku és kevély sciták ⁷
Jó magyaroktól mely igen elfajzottak,
Szép keresztyén hütöt lábok alá nyomtak,
Gyönyörködnek külömb-külobb vallásoknak.

¹ Zrínyi szerelmes verseinek címzettje, valószínűleg azonos későbbi feleségével, Draskovich Mária Eusebiával.

² a hőskölteményhez illő zengőbb, erősebb hang (az eposzköltészet jelképe a trombita)

³ Zrínyi keresztény műzsája Szűz Mária

⁴ a laurus (latin) babér, Apollón szent fája, költészetjelkép

⁵ uralkodó; itt: Uradat

⁶ szabadjára engedné

⁷ szkíták: ókori harcos, nomád nép; itt: ősmagyarok

13. Maga te tekints meg körösztén világot,
Nem találsz azok közt, kivel tettem több jót:
Kihoztam Scitiából⁸ mely nékik szük vólt,
Az én szent lelkem is ű reájok szállott.
14. Scitiából, azt mondom, kihoztam űket,
Miként Egyiptusbul az zsidó népeket,
Hatalmas karommal verém nemzeteket,
Mindenütt rontám, vesztém ellenségeket.
15. Téjjel-mézzel folyó szép Pannoniában,
Megtelepitém űket Magyarországbán,
És meg is áldám minden állapotjában,
Meghallgatám, segitém minden dolgokban;
16. Sőt vitéz szüvel is megáldottam űket,
Ugy hogy egy jó magyar tizet mást kergetett,
Sohul nem találtak oly nagy ellenséget,
Az ki, mint por szél előtt, el nem kerengett.
17. Szentséges lölkömet reájok szállattam,
Az körösztén hűtre fiam által hoztam,
Szent királyokkal is megajándékoztam,
Békességet, tisztességet nekik adtam.
18. De űk ennyi jókért, ah, nehéz mondani!
Ah, háládatlanok, és merték elhadni,
Nem szégyenlik Isteneket elárulni,
Ellenemre minden gonoszban merülni.
19. Ah, bánom, ennyi jót hogy ű vélek töttem,
Nem-é viperákat keblemben neveltem?
De immár ideje velek esmertetnem:
Én vagyok ama nagy bosszuálló Isten.
20. Erejd azért, archangyal, szállj le pokolban,
Válassz egyet az haragos furiákban⁹,
És küldjed el aztot szultán Szulimánban,
Juttassa magyarokra való haragban.
21. Én pedig töröknek adok oly hatalmat,
Hogy elrontja, veszti az ros magyarokat,
Mindaddig töri iga kemény nyakokat,
Míg nem esmerik meg: elhadták urokat. (...)
24. De ha hozzám térnek, megbánván bűnöket,
Halálrol életre ismég hozom űket.
Jaj, török, néked, haragom vesszejének!
Te vagy, de eltörlek, ha ezek megtérnek.”

4. Értelmezzétek az 1–6. versszakot kettéosztott naplóval! Mi adja a Múzsához fordulás, a segélykérés és a téma sajátosságát?
5. Adjatok összefoglaló címet az 1–6. versszakok mindegyikének!
6. Gyűjtsétek össze halmazábrával, milyen hasonlóságok és különbségek lehetnek szerintetek a Múza és Szűz Mária alakja, szerepköre között! Mit kér az elbeszélő Máriától?
7. Mi a szerepe az 1. és mi a 7. versszaknak?
8. Miért készül haddal az eposz elbeszélője szerint Szulimán a magyarok ellen?
9. Gyűjtsétek össze, és csoportosítsátok saját szempontok alapján a magyarok felsorolt bűneit! Ki(k) a felsoroló(k)?
10. Készítsetek táblázatot, a részlet alapján hogyan állítható párhuzamba a bibliai bűn–bűnhődés–bűnbocsánat gondolköre az eposz cselekményével (l. 21. oldal)!
11. Rögzítsétek T-táblázatba, a részlet alapján milyen párhuzamok vonhatók a magyar és a zsidó nép története között!
12. Olvasd el az eposz cselekményét (l. 21. oldal), és rögzítsd a cselekményelemeket idődiagramon! Figyelj a különböző helyszínekre és az idők párhuzamosítására! Vagy készíts táblázatos cselekmény-összefoglalót az énekek szerint!

13. Rajzold le Mihály arkangyal pokolra szállását vagy Szulejmán álmát!
14. Válassz ki néhány versszakot, és írd át úgy, ahogy szerinted ma hangozhatna!
15. Írj rövid esszét arról, miért nehéz régi magyar nyelven írt műveket megérteni! Térj ki arra, fontosnak tartod-e ilyen szövegek olvasását, megismerését! Álláspontodat támaszd alá néhány érveléssel!

⁸ a szkíták földje; itt: magyar őshaza

⁹ könyörtelen bosszúistennők a latin mitológiában

A műfaj hitelessége

A *Szigeti veszedelem* előszavában írja Zrínyi: „egy téiben történt véghez vinnem munkámat”. Az eposz keletkezésére vonatkozó időmegjelölést a mai irodalomtudomány (Kovács Sándor Iván kutatásai) retorikus túlzásnak tartja. A kutatások ugyanis azt igazolják, hogy a költő valóban 1645–1646 telén fogott munkához, de az eposzt csak 1648 májusára fejezte be.

A XVII. századra már kialakultak a regény antik mintákhoz kevésbé kötődő típusai. Az irodalomról való gondolkodás azonban Arisztotelész nyomán továbbra is az eposzt tartotta a legmagasabb rendű műfajnak. Ezt az esztétikai vélekedést az is erősítette, hogy a barokk kedvelte a monumentalitást és a hősiességet (heroizmust). Zrínyi eposzának műfaji hitelessége és korszerűsége a korabeli esztétikai normákon túl a XVII. századi Magyarország történelmi helyzetéből is fakadt. A „magyar romlásnak századában” ugyanis megnőtt az egyéni önfeláldozás, a mártírokéhoz hasonló hősiesség szerepe és értéke. Zrínyi műve ezt az értéket vetítette vissza a dédapa, a Szigetvárt védő Zrínyi Miklós alakjába és cselekedeteibe. Tette ezt azért, hogy példát adjon saját korának törökellenes küzdelmeihez.

Minták, források

Az eposz megírásában Zrínyi a homéroszi és vergiliusi hagyományokra támaszkodott. Az *Aeneis* költői nyelve, formája és cselekménye egyaránt jelentős, szövegszerűen is kimutatható hatással volt művére. A *Szigeti veszedelem* első versszaka például az *Aeneis*t tartalmazó kódexek egy része nyomán veti össze a hőseposzi vállalkozást a fiatalkori szerelmi idillekkel. A második versszak első sora pedig az *Aeneis* első sorának fordítása. A szerző a források közt Istvánffy Miklós (1538–1615) és Zsámboki János (1531–1584) humanista történetírók munkáit, a korabeli horvát és olasz krónikákat, valamint a török hagyományt is megemlíti. Előszavában utal a történelmi hitelesség, illetve a költői szándék különbözőségére is. Ennek azért van jelentősége, mert Zrínyi egy magasabb művészi igazság érdekében lazán kezeli a történelmi hitelességet. Például Szulimán halálát a szigetvári hősnek tulajdonítja. A költő nem említi, de Arany János *Zrínyi és Tasso* (1859) című tanulmánya feltárta, hogy eposzi mintái közt meghatározó volt a késő reneszánsz szerző, Torquato Tasso (1544–1595)

Torquato Tasso *Megszabadított Jeruzsálem* című eposza lezárja a manierizmus időszakát és a barokk alkotások legfontosabb vonásait hordozza. Művében Tasso megrajzolja a keresztény lovag eszményi portréját, szerinte az eposzi cselekménynek szükségszerűen vallásos tárgyhoz kell kötődnie.

1. Hasonlítsátok össze a részletek alapján Tasso és Zrínyi eposzának témamegjelölését, segélykérését és az eposzi cselekmény elindulásának alaphelyzetét!
2. Milyen, a barokk világkép és stílus közös elemeit fedezték fel a Tasso-részletben és a Zrínyi-eposz első énekéből vett részletekben?
3. Milyen érvekkel bizonyítanátok, hogy Zrínyi olvasta, és jól ismerte Tasso művét?
4. Mit árul el az összevetés eredménye a barokk művészetfelfogásáról, az eredetiség és a mintakövetés elvének érvényesüléséről?

(1)

Jámbor fegyvert és vezért¹ zeng az ének,
ki Krisztus sírját felszabadította.
Sok dolga volt eszének és kezének,
s a dicső tett sok búbját okozta;
Pokol dühe nem ártott erejének,
sem ázsiai s líbiai horda.
Tévelygőit, az Égtől gyámolítva,
a szent jelek alá nyerhette vissza.

(2)

Ó, Múza, kinek sohasem övezte
hitvány babér homlokod tisztaságát,
de a mennyei karok közepette
hordod csillagok aranykoronáját,
te lehelj égi tüzet e kebelbe,
énekemet fényességgel te járd át,
s nézd el, hogy míg a valót ékesítem,
nemcsak tetődöl kölcsönzöm a díszem.

(16)

S így beszélt hozzá:² „Godfréd, íme, látod,
az évszak már nem gátolja a harcot:
hogyan szabadságot vigy a leigázott
Jeruzsálemnek, mért kell halogatnod?
Tarts hát a fejedelmekkel tanácsot,
tenni a dolgát, ösztökéld a gyarlót.
Isten kijelölt téged már vezérnek,
s ők alávetik magukat tenéked.”

(Első ének – részletek, 1575, Hárs Ernő fordítása)

¹ Jámbor (jó + ember) ’jóra való’, hiszen a keresztény hitért folyik a harc.

² Az Úr által Godfrédhez küldött angyal szól, aki felrója a hősnek, hogy késlekedik útnak indulni Jeruzsálem „felszabadítására”. Gottfried de Bouillon (kb. 1060–1100) az első kereszties hadjárat vezére volt.

elméleti munkássága és hősköteménye is. *A megszabadított Jeruzsálem* az antik eposz és a verses lovagregény ötvözésére törekvő olasz alkotás. Az első keresztes hadjáratról szól, és világképe a barokk legfontosabb jellemzőit is felmutatja. Tasso mellett említhetjük még a szintén olasz Giambattista Marino (1569–1625) költészetének hatását. Az eposzban a magyar históriás és vitézi énekhatás hatása is érzékelhető. Ez a hagyomány nem kapcsolódott antik mintákhoz, és nem is jelenthetett mintát az eposz kompozíciós elvei számára.

Invokáció

A barokk világkép hatását mutatja az eposzi kellékek egy részének módosulása is. Erre egyik legjellemzőbb példa, hogy az elbeszélő az eposzi vállalkozás sikerességéért segélykérését (invokáció) Szűz Máriához intézi. A megszólításban az imádság nyelvi fordulatai is szembeűnők. A múzának Máriával való azonosítása lehetővé teszi, hogy az elbeszélő már a segélykéréskor bekapcsolja a témát (propozíciót) a krisztusi megváltástörténetbe. Így a dédapa vállalkozását a kereszténység közös ügyeként nevezheti meg.

Kompozíció

A szerzőnek egy hihetetlen, ellentmondásos állítást (paradox tételt) kell elfogadtatnia olvasóival. Jelesül azt, hogy bár a maroknyi magyar védősereget felmorzsolja a török túlerő, mégis győztesen kerülnek ki az ostromból. Ezt az állítást a várkapitány és a szigetiek erkölcsi fölényének megrajzolásával teszi hitelessé az elbeszélő. Szigetvár védői a keresztény hit és a haza védelmezőinek közösségeként tűnnek elénk. Erkölcsi értékeik méltóvá teszik őket arra, hogy hősiességükkel és mártírhalálukkal az egész magyarság számára elnyerjék Isten bűnbocsánatát. Ez az erkölcsi érték követendő mintát is ad a XVII. század magyar nemességének, az eposz lehetséges korabeli olvasóinak. A paradox tétel egyben megfelel az ellentétekből felépülő, megharcolt barokk harmóniának is. Az eposz minden eleme ennek a tételnek van alárendelve, és e tétel bizonyítását szolgálja. A monumentális kompozíció szempontjából néhány éneknek kiemelkedő szerepe van. A harmadik ének összeköti a két cselekményszálat, és szembesíti a törökök világát a magyarokéval. A tizedik a várostromot tematizálja, a tizenötödikben teljesül be a szigetiek mártíromsága. E három ének képezi az eposzi szerkezet vázát, alappilléreit. Az alkotás 1566 számozott strófából áll, vagyis számszimbolikával is utal a szigetvári ostrom évére.

Az eposz cselekménye. Az eposzi cselekmény a segélykérést (invokáció) és a témamegjelölést (propozíció) követően a mennyben kezdődik. Isten számba veszi a magyarok bűneit. Mihály arkangyalt a pokolba küldi, hogy megszabadítsa Alecto fúriát, megbüntesse a vétkes magyarságot. Alecto Szelim (Szulimán apja) képében megjelenik Szulimán álmában. Arra szólítja fel a török szultánt, hogy haddal menjen a magyarság ellen. A szultán tanácsot tart, hadat gyűjt (I. ének). A budai fővezér, Arslán bég meggondolatlan vállalkozásba kezd, Palota ostromában vereséget szenved. Közben a szultán seregei élén megindul Magyarország ellen. Zrínyi imádkozás közben a háromszor hozzá hajló feszülettől isteni útmutatást kap. Krisztus megjövendöli a szigetvári hős mártíromságát (II. ének). Arslán kudarca miatt helyére Musztafa boszniai basa kerül, akinek helyébe viszont Mehmet basa lép. Mehmet Siklós alatt vereséget szenved Zrínyi szigetvári csapatától. A vereség a szultánt Szigetvár ellen ingerli. Így a cselekmény két szála (Szulimán és Zrínyiék) összekapcsolódhat (III–IV. ének). Szulimán seregei körülveszik Szigetvárt, és megkezdődik az ostrom. Zrínyi beszédet mond katonáihoz, a szigetiek esküt tesznek a végsőig való kitartás mellett (V. ének). A magyar és horvát vitézek hősiessen harcolnak. Kitérésük jelentős veszteséget okoznak a török táborban, de közben a magyarok is veszteségeket szenvednek (Farkasics, Radivoj és Juranics halála). Meghal a fiatal török hős, Hamvíván is. Halála barátját, az egyik legerősebb török harcost, Demirhámot a magyar tábor és Deli Vid esküdtté ellenségévé teszi. Kettejük párharca végigkíséri a további cselekményt (VI–IX. ének). A török általános ostromot indít, de kénytelen visszavonulni. Zrínyi legyőzhetetlennek tűnik, a törökök szégyenkeznek futásuk miatt (X–XI. ének). A XII. ének Delimánnak és a török szultán lányának, Cumillának a szerelmi történetét elbeszélő betét. A következő ének középpontjában a szigetiek királyhoz küldött galambpostájának elfogása áll. Ennek a cselekmény szempontjából fontos jelentősége, hogy a törökök értesülnek a védők kilátástalan helyzetéről, és határoznak a végső ostromról (XIII. ének). A döntő rohamhoz a törökök földöntúli erőket is segítségül hívnak. Alderán, a török varázsló megidézi a pokol erőit. Zrínyi és maradék ötszáz vitéze a belső várudvarba vonul vissza. A kitérés mellett döntenek, és felkészülnek a hősi halálra. Közben Demirhám és Deli Vid egy erdei tisztáson utoljára összecsapnak, és mindketten elesnek. Isten látva a szigetiek hősiességét és kilátástalan helyzetét, elküldi a mennyei seregeket segítségükre. Az angyali légió visszaüzi a pokol erőit. A kirohanó védők elszántan vetik harcba magukat, Zrínyi megöli Szulimánt, majd maga is elesik. Mártíromságuk betelik, a szigetiek lelkeit angyalok viszik a mennybe (XIV–XV. ének).